

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/61313>

Please be advised that this information was generated on 2019-05-22 and may be subject to change.

Turkije is een Europees land

Door: Henk Donkers

Waarschijnlijk beslist de Europese top onder Nederlands voorzitterschap in december dat de onderhandelingen met Turkije over toetreding kunnen beginnen. Toch kunnen veel Europese politici en burgers maar moeilijk wennen aan het idee dat Turkije eens volwaardig lid van de EU zal zijn. Turkije met zijn grote islamitische bevolking zou niet passen bij Europa. Er zou - à la Huntingtons clash of civilizations - een breuklijn lopen tussen het

christelijke Europa en het islamitische Turkije. Hoe kijkt de internationaal toonaangevende Turkije-kenner Erik-Jan Zürcher, hoogleraar Turkse talen en culturen in Leiden, hier tegenaan?

Bent u zelf voor of tegen de toetreding van Turkije tot de EU?

‘Ik ben vóór toetreding. Zowel voor Europa als voor Turkije is toetreding een lastige, maar wel een goede zaak.’

Waarom is toetreding voordelig voor de EU?

‘Economisch gezien heeft Europa Turkije niet nodig. Er is sinds 1995 al een douane-unie tussen de EU en Turkije; de toegang tot elkaars markten is daarmee gegarandeerd. Turkije heeft een grote bevolking, maar een beperkte afzetmarkt. Qua BNP voegt Turkije ook nauwelijks iets toe aan de unie.

Economisch gezien is Turkije al met handen en voeten gebonden aan Europa. Het komt er nu op aan dat dit ook gebeurt op politiek en veiligheidsgebied. Daar heeft Amerika nu veel meer invloed dan Europa. De drama’s in Kosovo en Irak hebben duidelijk gemaakt dat Europa een eigen veiligheidsbeleid moet hebben als het in zijn directe omgeving nog wat te vertellen wil hebben. De belangen van Europa en de VS lopen steeds minder parallel. Over twintig tot dertig jaar zijn er twee grootmachten, de VS en China. Als Europa dan nog wil meetellen moet het een eigen veiligheidsbeleid ontwikkelen. Europa kan geen mondiale veiligheidspolitiek voeren zoals de Amerikanen, maar wel een regionale. Daar heeft het Turkije hard bij nodig, want dat land is een heel belangrijke regionale speler op de Balkan, in het Zwarte-Zeegebied, de zuidflank van de Kaukasus, het oostelijke Middellandse-Zeegebied en het Midden- Oosten. Als straks de enorme gas- en olievoorraden uit het Kaspische-Zeegebied via Turkije worden geëxporteerd, wordt het land ook van vitaal strategisch belang. Ten slotte zou Turkije de Europese defensie versterken. Het heeft een groot leger en een sterke militaire traditie, en het is bereid mee te doen met internationale veiligheidsoperaties zoals op de Balkan en in Afghanistan.’

Is het land politiek voldoende stabiel voor de EU?

‘Het land heeft nogal wat politieke crisissen gekend die voor het leger aanleiding waren in te grijpen. Toch kent het land al bijna zestig jaar een meerpartijstelsel, en is er sinds de Tweede Wereldoorlog een groot aantal eerlijke verkiezingen geweest die ook tot vreedzame machtswisselingen geleid hebben. Turkije heeft de wezenskenmerken van een democratisch land. De nieuwe EU-lidstaten hadden wat dit betreft ook niet allemaal een smetteloos blaas, net zo min als eerder Portugal, Spanje en Griekenland. Tijdens de onderhandelingen en na de toetreding zijn al die landen politiek veel stabiel geworden. Ik verwacht dat het EU-lidmaatschap ook in Turkije voor een blijvende politieke stabiliteit zal zorgen.’

Heikel punt bij de toelating zijn de eerbiediging van de mensenrechten, de behandeling van minderheden en het functioneren van het rechtstelsel. Hoe staat het daarmee?

‘Turkije had terecht een heel slechte reputatie op het gebied van mensenrechten en autoritair bestuur. Er was veel mis met de vrijheid van meningsuiting, de rechtshandhaving en het gevangeniswezen met zijn verdwijningen, folteringen, buitengerechtigde executies en de slechte behandeling van gedetineerden. Er waren problemen met de rechten van vakbonden, vrouwen, minderheden, vooral van de Koerden, en met de rol van het leger. Op al deze terreinen is zonder meer veel vooruitgang geboekt, vooral in de wetgeving, met name in de laatste twee jaar. De wetgeving vertoont nog wel tekortkomingen, maar die kunnen de komende jaren worden weggewerkt. Het duurt immers nog tien tot vijftien jaar voordat Turkije echt lid wordt. Organisaties als Human Rights Watch en Amnesty International zijn veel positiever in hun rapportages.

Waar het nu op aankomt is dat die nieuwe wetgeving ook effectief wordt toegepast. Tot voor kort was volgens de grondwet in het openbare leven alleen Turks toegestaan; gebruik van het Koerdisch was strafbaar. Nu mag er les gegeven worden in het Koerdisch en mogen er op radio en tv Koerdische programma’s worden uitgezonden. Terwijl de Koerden verreweg de grootste culturele minderheid zijn, is men op tv echter begonnen met programma’s in het Bosnisch, hoewel er maar een heel kleine Bosnische minderheid is die bovendien volledig geïntegreerd is. Op lokaal niveau krijgen scholen die les willen geven in het Koerdisch ook nog weinig medewerking.

Deze voorbeelden illustreren dat er in de machtige staatsbureaucratie en op lokaal niveau nog veel weerstand bestaat tegen de hervormingen. In Turkije is de staat er niet voor de burgers, maar zijn de burgers er voor de staat. Doorvoering van de hervormingen vereist een mentaliteitsverandering. Dat kost veel tijd en er zullen veel lange, taaie achterhoedegevechten plaatsvinden. Maar de hervormingen zijn onomkeerbaar. Er zijn zo veel groepen in de Turkse samenleving die afwillen van de autoritaire staat en er is zo’n grote mondige middenklasse, dat de hervormingen die

tot stand gekomen zijn onder druk van het toetredingsproces niet meer teruggedraaid kunnen worden. Tijdens de onderhandelingen die wel tien jaar kunnen gaan duren, zullen de hervormingen gaandeweg in de praktijk hun beslag moeten krijgen. Uitzicht op toetreding is een grote stimulans om daar echt werk van te maken. Voor de Turken is toetreding het sluitstuk van de verwestering. Voor alle westers georiënteerde, seculier denkende Turken is het een soort levensverzekering en een garantie dat er geen islamitische staat terugkomt.'

Zijn er in Turkije ook tegenstanders van toetreding?

'Regelmatige peilingen wijzen uit dat constant 70 tot 75 procent van de bevolking vóór is. Tegen zijn de radicale moslimfundamentalisten, radicaal linkse groepen, ex-fascisten, ultranationalisten en fanatieke kemalisten. Deze laatste groepen zijn tegen elke overdracht van soevereiniteit. Zij willen een volledig soevereine, sterke staat. Bij een negatieve beslissing zouden zij de wind in de zeilen kunnen krijgen.'

Er bestaat in Europa veel weerstand tegen de toetreding van Turkije. Laten we de tegenargumenten eens onder de loep nemen. Tegenargument één: Turkije is te arm; het kost de EU te veel geld om Turkije economisch in de unie te integreren.

'Turkije loop economisch inderdaad ver achter bij de EU. Het inkomen per hoofd bedraagt slechts een tiende van het gemiddelde van de vijftien oude EU-leden, en blijft ook ver achter bij dat van de armste nieuwe EU-leden. Binnen Turkije zelf zijn er ook enorme inkomensverschillen. Ook leeft 30 tot 40 procent nog van de landbouw. Er gaapt dus een behoorlijke kloof, al is die kleiner dan bij een kandidaat-lid als Roemenië. Wel is het zo dat Turkije in het westen een grote stedelijke middenklasse kent die weinig verschilt van die in andere Zuid-Europese landen. Ook kent het land een dynamische industriële en dienstensector. Het toerisme groeit stormachtig. Volgens de huidige EU-systematiek zou er veel geld uit de landbouw- en structuurfondsen naar Turkije gaan. Mijn inschatting is dat de Turken de symbolische waarde van de toetreding zo groot achten dat ze bereid zijn flink water in de wijn te doen en genoegen te nemen met een beperkt beroep op EU-fondsen. Zij verwachten vooral dat daadwerkelijk uitgeoogd zicht op toetreding zal leiden tot meer politieke stabiliteit en vertrouwen, en daardoor tot meer buitenlandse investeringen zoals dat gebeurd is in landen als Hongarije, Tsjechië en Polen.'

Tegenargument twee: de toetreding leidt tot een grote stroom extra migranten.

'De schattingen lopen nogal uiteen. Het Centraal Planbureau gaat uit van 2,5 miljoen migranten naar Europa. Ik denk dat het er veel meer zullen zijn. In Turkije zelf is de bevolking behoorlijk op drift. Er is een massale trek van het platteland naar de stad en van oost naar west. Migratie is een deel van de dagelijkse werkelijkheid. Omdat er al vier miljoen Turken verspreid in Europa wonen, is de stap voor potentiële migranten gemakkelijk gezet, zeker nu dankzij satellietshotels en goedkope vluchten contacten eenvoudig te onderhouden zijn. Er heerst in Europa een grote angst voor migranten, vooral voor moslims. Maar de demografische realiteit is dat we ze straks hard nodig hebben om het probleem van de vergrijzing aan te pakken. Europa heeft daar veel meer last van dan de VS en China. De nieuwe EU-lidstaten kunnen dat probleem niet oplossen want ze zijn nog meer vergrijsd dan de oude. Over twintig jaar zijn we blij met Turkse migranten.'

Tegenargument drie: Turkije is te groot.

'Tegen de tijd dat Turkije toetreedt heeft het waarschijnlijk meer inwoners dan Duitsland, momenteel het grootste EU-land. Er komen dan in één keer meer mensen bij dan bij de laatste uitbreiding met tien landen. De EU kraakt nu al in zijn voegen. De bestuurlijke spankracht en de Europese instituties zullen op de proef gesteld worden. Als grootste EU-land met een enorm stemgewicht zal Turkije mee willen beslissen. Landen als Frankrijk zullen daar psychologisch problemen mee krijgen. Als een van de grondleggers van de EU moest Frankrijk eerst slikken dat Duitsland veel groter werd en straks wordt het de aanvoerder van de middenmoot, the best of the rest.'

Tegenargument vier: Turkije ligt niet in Europa.

'Turkije ligt inderdaad grotendeels in Azië. Maar Europa is meer dan een geografisch begrip. Het belang van de geografie is beperkt; dat durf ik zelfs in dit blad te zeggen. EU-lidstaat Cyprus ligt even oostelijk als Ankara. Je kunt Europa ook zien als een waardengemeenschap, als een type staat of maatschappij. Dan heeft Turkije door zijn geschiedenis en de recente hervormingen veel kenmerken van Europa, ook al is het een islamitisch land.'

Tegenargument vijf: als de EU zich te ver uitstrekt gaat deze - net als eerdere grote rijken - ten onder aan overstrekking. Centrifugale krachten krijgen dan de overhand; de EU verbrokkelt en valt uiteen.

'Meer dan welke staatkundige constellatie in de geschiedenis ook en meer dan landen als China, Rusland en misschien ook wel de VS kent de EU een goede balans tussen het centrale niveau in Brussel en de nationale staten. De EU is zeer gedecentraliseerd, er ligt veel macht bij de nationale staten en ook de regio's worden belangrijker. Het gevaar van overstrekking omdat het centrum het niet aankan, is daardoor veel kleiner dan in China en Rusland. Wel moet dat systeem nog veel werkbaarder worden. De nieuwe Europese grondwet is een enorme verbetering maar moet nog geratificeerd worden.'

Tegenargument zes: met de toetreding van Turkije komt de EU te grenzen aan instabiele landen als Iran, Irak, Syrië en de Kaukasische republieken.

'Daar kun je offensief en defensief mee omgaan. Als je een Europees veiligheidsbeleid wilt, zul je je offensief moeten opstellen en stabiliteit exporteren naar gebieden als de Kaukasus. Turkije is dan een goed bruggenhoofd. Je kunt ook defensief reageren en de instabiliteit importeren in een land als Turkije door toetreding te blokkeren.'

Last but not least tegenargument zeven: Turkije is een islamitisch land. Dat roept bij veel Europeanen angstgevoelens op. Zeker na 9/11 en na de enorme verkiezingsoverwinning in 2001 van de AK-partij, een afsplitsing van de (verboden) islamitische Welvaartspartij. Binnen en buiten Turkije wordt de AK-partij gewantwoord. Sommigen zien er een 'wolf in schaapskleren' in en verdenken de partij van een verborgen agenda. Anderen vertrouwen de leiders wel, maar de achterban niet. Een voorbeeld is de commotie rond de overspelwet. Is de AK-partij te vertrouwen?

'De AK-partij is geen fundamentalistische, religieuze partij, maar een brede conservatieve beweging. Deze is ontstaan uit de islamitische Welvaartspartij en zijn opvolger, de Partij van de Deugd van Erbakan. Toen die in 2000 onder druk van het leger werden verboden, ontstond er een tweestrijd tussen de jonge garde van Erdogan en Gül, en de oude garde van Erbakan. Erdogan en Gül wilden zich niet als partij van de islam profileren maar als een brede volkspartij met een sociaal gezicht en traditionele waarden. Toen Erbakan dat afwees en de islamitische Partij van het Geluk oprichtte, kwamen Gül en Erdogan met de AK-partij. Met een pro-Europees programma en een nadruk op bestrijding van armoede en corruptie behaalden zij een spectaculaire verkiezingsoverwinning. De echte islamitische partijen werden daarbij verpletterend verslagen.

Als brede beweging kent de AK-partij allerlei stromingen. De politieke leiding volgt consequent een democratische, pro-Europese koers, maar moet om interne partijpolitieke redenen soms concessies doen aan de conservatieve achterban van de mystieke broederschappen die een grote mobilisatiemacht hebben. De clausule in de strafwet die overspel door vrouwen strafbaar stelt, is daarvan een voorbeeld. De bezorgdheid daarover is terecht.'

Hoe groot is de kans dat de moslims in Turkije radicaliseren en fundamentalisten de overhand krijgen?

'Die kans is niet groot. Uit allerlei sociologisch onderzoek blijkt dat niet meer dan 10 tot 15 procent van de bevolking religieus zeer conservatief is en bijvoorbeeld islamitische wetten wil invoeren. In de tijden dat fundamentalistische partijen het erg goed deden, zoals begin jaren negentig, haalden ze niet meer dan 21 procent van de stemmen, waarbij een heleboel proteststemmen zaten. Politici als Erdogan zullen niet toestaan dat de AK-partij islamitisch wordt. Zij willen politieke macht, en weten dat die alleen in het midden te halen is.'

Waarom zet Erdogan als voormalig islamist zo veel vaart achter het toetredingsproces?

'Hij wil de enorme invloed van de staat en het leger terugdringen, en burgers meer vrijheden geven, inclusief godsdienstvrijheid. Nu wordt de islam volledig door de staat gecontroleerd; de vrijdagspreek wordt vanuit Ankara door de staat verspreid, de imams in de moskeeën zijn staatsambtenaren. Erdogan wil net als in Europa een volledige scheiding van godsdienst en staat. Ook de EU wil de invloed van staat en leger terugdringen. In de EU ziet Erdogan een bondgenoot; toetreding is een garantie dat het leger niet opnieuw zal ingrijpen. Zo ontstaat de curieuze situatie dat het leger als hoeder van de erfenis van Kemal Atatürk, en dan vooral van de westerse oriëntatie en het seculiere karakter van de staat, wordt ingehaald door voormalige islamisten.'

Stel dat de EU geen datum noemt voor het begin van de onderhandelingen of een andere vorm van samenwerking dan een volwaardig lidmaatschap aanbiedt, zoals de Duitse CDU wil.

'Dan zou er een nationale depressie over Turkije neerdalen. Turken hebben een sterk geloof in de toekomst. Onderhandelingen over toetreding betekenen voor hen dat noch het fundamentalisme noch het ultranationalisme een comeback kan maken. Als die hoop de grond wordt ingeboord leidt dat tot een enorme desillusie. Er valt met de Turken over heel veel zaken te onderhandelen, maar niet over fundamentele gelijkwaardigheid. Als ze geen uitzicht krijgen op een volwaardig lidmaatschap wordt de bestaande scepsis bevestigd. "Zie je wel", zullen ze zeggen. "Ze willen ons niet en dat komt omdat we moslims zijn."

EU-politici als Bolkestein en Fischler, en de Franse ex-president Giscard d'Estaing die ook voorzitter was van de Europese conferentie, zeggen hardop dat een moslimland als Turkije niet bij Europa hoort. Impliciet of expliciet grijpen ze daarbij terug op Huntingtons clash of civilizations. Bevestigt of ontkracht Turkije zijn theorie?

'Huntingtons these is populair geworden door zijn eenvoud, maar zijn denkbeelden over beschavingsblokken zijn empirisch slecht onderbouwd en contraproductief. Beschavingen zijn geen harde, ondoordringbare blokken, maar ingewikkelde mozaïeken. Er zijn geen harde grenzen tussen te trekken, beschavingen zijn buitengewoon poreus. Huntington ziet de EU als een cultuurgemeenschap die ophoudt bij de grenzen van katholicisme en protestantisme. Door de laatste uitbreiding zou de oude grens tussen oosters en westers christendom hersteld zijn. Het islamitische Turkije zou er niet bijhoren. Roemenië, Bulgarije en Griekenland met hun orthodoxe bevolkingen zouden dan ook geen lid kunnen worden. In alle dingen in het leven die ertoe doen, zoals trouwen, rouwen, eten en met vrienden omgaan, lijken Turken oneindig veel meer op Grieken dan de Grieken op bijvoorbeeld de Zweden of Finnen. Volgens Huntington zouden waarden als democratie en mensenrechten, en de scheiding der machten bij de westerse cultuur horen en niet bij de islam passen. Het is duidelijk dat deze waarden in Turkije in een proces van verwestersing dat 150 jaar geleden al begon, wel degelijk hebben postgevat. Het seculiere denken is er diep geworteld - en niet alleen bij de elite. Het zou hoogst ironisch zijn als het zich seculier noemende Europa van de religie een breekpunt maakt en zelf politiek en religie niet kan scheiden.' ■

Erik-Jan Zürcher is een internationaal gerenommeerd Turkije-kenner. Hij maakte in 1984 naam met zijn proefschrift *The Unionist Factor*, een baanbrekend onderzoek naar de geschiedenis van de Turkse Republiek. Een internationale autoriteit werd hij in 1993 met *Turkey: a Modern History*. Dit jaar verscheen daarvan een geheel herziene editie, die is bijgewerkt tot en met de politieke en militaire overwinning op de Koerdische PKK, het succes van de AK-partij en de discussie over de mogelijke toetreding van Turkije tot de EU. Het boek is uitgebracht in vele talen. In het Turks verschenen zeventien drukken. Van de Nederlandse editie verschijnt binnenkort ook een nieuwe druk. Het boek geldt als hét standaardwerk over de geschiedenis van Turkije en wordt over de hele wereld voorgeschreven op

universiteiten. Zürcher zette de historiografie van Turkije destijds behoorlijk op zijn kop door zijn these dat de modernisering en secularisering van Turkije niet begonnen na het uiteenvallen van het Osmaanse rijk en evenmin toe te schrijven zijn één man, Mustafa Kemal Atatürk. Daarnaast publiceerde Zürcher monografieën over onderwerpen als oppositiebewegingen en de invoering van de dienstplicht, en redigeerde hij een aantal bundels. Op www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp staat een aantal artikelen van hem.
